

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası dotsenti v.b.
E-mail: suhratkarabaev3@gmail.com
ORCID: 0009-0009-9583-1969*

MUSIQA SAN'ATINING PAYDO BO'LISH OMILLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa san'atining paydo bo'lish omillari, tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari, ibtidoiy davrdagi ilk ko'rinishlari, cholg'ularning yuzaga kelishi, inson ovozinin ahamiyati hamda maqom san'atining ilmiy jihatdan o'rganilishi va bastakorlik ijodidagi o'rni haqida qisqacha to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: san'at, maqom, an'ana, kuy, ustoz-shogird, bastakor, o'tmish.

ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация. В статье кратко рассматриваются факторы, способствовавшие возникновению музыкального искусства, его исторические корни, этапы развития, первые проявления в первобытную эпоху, появление музыкальных инструментов, значение человеческого голоса, а также научное изучение искусства макома и его роль в композиторском творчестве.

Ключевые слова: искусство, статус, традиция, мелодия, устаз-шогирд, композитор, прошлое.

FACTORS IN THE EMERGENCE OF MUSICAL ART

Abstract. The article briefly examines the factors that contributed to the emergence of musical art, its historical roots, stages of development, early manifestations in the prehistoric era, the advent of musical instruments, the significance of the human voice, as well as the scholarly study of the art of "maqam" and its role in composition.

Keywords: art, status, tradition, melody, teacher-student relationship, composer, the past.

“Musika – barcha san’at turlari ichida alohida maqomga ega bo’lishi bilan birga televideniye, radio, teatr, tasviriy san’at va boshqa barcha san’at turlarining ajralmas qismidir. U o’zining ta’sirchan tabiati bilan bo’lg’usi soha xodimlarini tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Musiqadagi ifoda vositalari (garmoniya, kuy, tembr, dinamik ohanglar va h.k.); musiqa janrlari: vokal, raqs, simfonik, kamer, dasturli, tasviriy; musiqali dramatik janrlar: opera, balet, operetta, vodevil, myuzikl; vokal-simfonik janrlar: oratoriya, kantata, messa, rekviyem; cholg’u musiqasi janrlari: sonata, trio, kvartet, kvintet, konsert va boshqalar har bir semestrga ajratilgan mavzular doirasida atroflicha o’rganishni nazarda tutadi” [1].

Musika – ijtimoiy ong shaklidir. Musika qachon va qanday yaratilgan? Bu savolga javob berish uchun insoniyat tarixiga e’tiborimizni qaratamiz. Savolga aniq dalillarga asoslangan javobni topish imkonsizdir. Bundan ajablanmasa ham bo’ladi, chunki boshqa san’atlar (raqs, rassomlik, teatr) kabi ko’z bilan ko’rib bo’lmaydigan san’at turidir. Shu bois ham o’tmish manbalarida musiqaning ilk ohanglari haqida aniq ma’lumotlar yozib qoldirilmagan.

Ibtidoiy hayot tuzumi insoniyat tarixida uzoq iz qoldirdi. Ma’lumotlarga qaraganda, musiqa madaniyati arxeologik qazilmalarida ibtidoiy odam tomonidan devoriy va qoya toshlarda aks ettirilgan suratlarda chizib qoldirilgan. Xalqlar hayotini o’rganishda bugungi kunga kelib, rivojlanish ilk bosqichda bo’lgan. Zamondoshlarimiz tushunchasiga ko’ra ibtidoiy odamlarni badiiy ijodi san’atga kirmas edi. Ularni ijodi mustaqil ish faoliyati bilan ajralib turgan. Boshqa hayotiy omillar bilan organik bog’liqlik bo’lgan va tajriba maqsadida bo’ysundirilganlar. Lekin san’at boshidan o’ziga xos xususiyatiga ko’ra insonlarning his-tuyg’ularini ifodalash bilan bog’liq edi. San’at insonga xos ma’naviylik boshlanishiga diqqatni jalb qilish: bu faoliyat foydali tajribagina emas, balki, insondagi ochilmagan qobiliyat, iste’dodni yaratilishida yuksaklikka, go’zallikka intilishiga xizmat qiladi. Ibtidoiy odamni dunyo qarashi uni hech qachon tark etmagan, u qo’rquv hissida shakllangan. Uni o’rab turgan dunyo uning uchun yashirin dushmanlik, adovat bilan to’la edi. Hayotda yashab qolishi uchun insonga shaxsiy sifatlaridan tashqari kuch,

chidamlilik, abjirlik, chaqqonlik, fahmlash kerak bo'lgan. Eng katta tayanch bo'lib unga avlodlari tomonidan biriktirilgan, qattiq tarbiya ostiga olingan xulqi, "tabu" so'zi ishlatilgan va orttirilgan tajribalari xizmat qilgan. Bunday jamoa ko'rinishlari ibtidoiy odamni ongini muqarrarladi [3].

Ibtidoiy odam qushlar va hayvonlar, daraxtlar va o't-o'lanlar, daryolarni quyilishidan tortib dahshatli bo'ronlar haqida ham ko'p narsani bilar edi. Uni yovvoyi hayvonlarni tasvirida (naskal qo'lyozmalari masalan: Altamir g'ori) haqidagi aniqlik bilan naturadan, rakursni keskinlik bilan dinamizmdan foydalangani odamni lol qoldiradi. Lekin u ichki bog'lanishni sezmagan, ko'rolmagan edi. Chunki unga bular hammasi fantastik ko'rinishda ko'ringan edi. Ibtidoiy odam predmetlar o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib qolmay, balki yashirin ko'rinishga ega deb qattiq ishongan. Predmetlar qandaydir mistik kuchlarga ega va hayot uchun muammolarni hal qilishga qodir deb o'ylagan. Uning xayolida real va g'ayrioddiylik bor edi va unisigayam bunisigayam chegara yo'q edi. Uning o'y fikrlari hozirgi zamon odamlaridan keskin farq qiladi. Inson narsalarni mohiyatini tub mazmuniga ongi bilangina emas, balki sezgisi bilan kirib borgan. Ular ikkiga bo'lingan: "Yaxshilik istovchi saxovatlilik" va "Yovuzlikka bo'lgan moyillik" bular halokatga, yemirilishga olib keladi [3].

Dastlabki davrlarda musiqa inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, odamlarni birlashtirish, ularni umummehnatga chorlashga qaratilgan edi. Masalan, jangovar hayqiriqlar, ov jarayonida hayvonlarni qopqonga tushirishda ulkan vosita bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, qushlarni kuylashiga o'xshagan xush ohangli hushtak chalish ovchilarga yovvoyi qushlarni tutishda yordam bergan. Musiqaning bunday vosita sifatidagi o'zni keyinchalik turli jarayonlarda, yer bilan ishlash, dehqonchilikda mehnat qo'shiqlarini yaratilishiga asos bo'ladi. Shuni ham aytish lozimki, ibtidoiy davrda musiqani noyob g'ayritabiiy ilohiy kuchlar boshqaradi degan tushuncha bo'lgan hamda insonni turli yovuz kuchlardan saqlay oladigan omil sifatida qaraganlar. Bunday totemlarga shu qadar ishonganlarki, hayotning muhim jihati sifatida qadrlaganlar. Masalan, hayvon ovlash jarayonida ustlariga hayvon terisini

yopinib, ma'lum ovozda qo'shiq aytib, hayvonlarga o'xshab raqsga tushilsa qarshisida turgan hayvonni qo'lga tushirish yanada oson bo'ladi deb ishonganlar. Yana bir boshqa holatda esa hayvon terisidan yasalgan qo'g'irchoqqa yoy otish jarayoni aks ettirilgan pantomimani tasvirlab ov qilishda omad keltiradi deb o'ylaganlar. Demak, o'tmishda insonlar musiqa, raqs, pantomima kabi unsurlar turfa marosimlarni o'tkazishda muhim ahamiyat kasb etadi deb qaraganlar. Shu tarzda nafaqat musiqa balki san'atning barcha turi inson hayotiga asta sekin kirib keladi.

Musiqa dastlab hayvonlar va qushlar ovozigacha taqlid qilishdan paydo bo'la boshlagan bo'lsa keyinchalik inson ongining rivojlanishi natijasida musiqiy cholg'ular va kichik hajmli kuy-ohanglar yaratila boshlanadi. Manbalarda qayd etilishicha dastlabki cholg'u sifatida zarbli-urma, puflama cholg'ular yuzaga kelgan. Urma sozlar tabiat in'om etgan narsa va buyumlardan foydalanish orqali paydo bo'lgan. Jumladan, tosh bo'laklaridan, hayvonlarning suyaklaridan, shoxlaridan ham foydalanilgan.

Davrlar o'tishi bilan asta-sekin torli cholg'ular paydo bo'la boshladi. Biroq cholg'ularning qanchalik jadal rivojlanishiga qaramay eng birinchi o'rinda inson ovozi muhim ahamiyatga ega edi. Har xil mehnat jarayonlari, harbiy yurishlar, alla va boshqa jarayonlar bilan bog'liq turli janrdagi qo'shiqlar shakllana boshladi. Natijada qo'shiq ham insonlar hayotida muhim o'rin egallay boshlaydi. Xalq og'zaki ijodiga mansub oddiy shakldagi barmoq vazniga ega bo'lgan qo'shiqlar ajdodlar merosi sifatida bugungi kunga qadar yetib keldi.

VI–VII asrlardan boshlab hukmdorlarning saroylarida maxsus san'atkorlarning faoliyat yuritishi zamirida ashula janri ham kurtak yoydi va yanada sayqallashib bordi. Jumladan, o'tmishda dong taratgan sozanda va xonandalar qatorida Sarkash, Borbad, Nakiso, Ozodvor kabi san'atkorlar mavjud bo'lganlar. Xususan, “aksariyat musiqiy va she'riy shakllarning kelib chiqishi Marv musiqa ijodkorligi va ijrochiligi maktabi bilan bog'liqdir. Xusrav Parvez (590–628) saroyida Marv maktabi vakili bo'lgan Borbad o'ziga xos professional musiqiy-she'riy asarlar yaratishga muvaffaq bo'lgan... Borbad o'zining “Xusravoniy” nomli to'plamida

sosoniylar shohi Xusra Parvezni “Shohlar shohi” sifatida ulug'laydi. Uning bu asarida tarixiy-qahramonlik mavzularining dinamik xususiyati o'z ko'lami jihatidan juda salobatli bo'lib, asarning musiqiy tasvirlarga boyligi va estetik jozibasi orqali namoyon bo'ladi” deyiladi [4, 232-b].

Bugungi kunda xalqimizning ma'naviy boyligi bo'lmish maqom ijrochiligi ham ustoz-shogird an'anasi orqali bizgacha yetib kelgani quvonarlidir. Bu borada olimlarimizning olib borgan ilmiy izlanishlari natijasida maqomning nazariy va amaliy jihatlari mukammal o'rganildi. Safiuddin Urmaviy, Abdulqodir Marog'iy, Najmiddin Kavkabiy, Darvesh Ali Changiy kabi allomalarning izdoshlari sifatida Fitrat, I.Rajabiy, O.Ibrohimov va R.Yunusovlarni eslab o'tish joizdir. Ularning sa'y-harakatlari natijasida XVIII asr merosi bo'lmish Shashmaqom nazariy o'rganildi. XX asrda esa Shashmaqom bastakorlik ijodi rivojida muhim o'rin egallab, ko'plab musiqiy asarlar maqom uslubida bastalandi. Bu davrda sahnaga olib chiqilgan qator o'zbek musiqali dramalarida maqom aytim yo'llari va shu uslubda ijod etilgan ashula va kuy-ohanglar asar g'oyasini tomoshabinga yetkazishda juda samarali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кароматов Ф. Ўзбек халқи музика мероси XX асрда. ИИ-китоб.
– Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
– 207 б.
2. Келдыш Ю., и др. История русской музыки. Т.1-4. – Москва: Музыка, 2023. – 1640 с.
3. Levik B. Chet el musiqasi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. – 277 b.
4. Раджабов А. Борбад: эпоха, традиции и новаторство. – Душанбе: Дониш, 2010. – 232 с.